

Ірына Гапоненка

Мінск

Польскі ўплыў на фарміраванне беларускай сельскагаспадарчай наменклатуры

Беларускі і польскі народы на працягу стагоддзяў мелі цесныя стасункі ў розных сферах культурнай і матэрыяльнай чалавечай дзейнасці, асабліва ў такой традыцыйнай вобласці, як сельская гаспадарка, якая здаўна адыгрывала дамінуючую ролю ў гаспадарчым жыцці славян. Трывалыя польска-беларускія кантакты ў гэтай галіне абумоўліваліся разнастайнымі гістарычнымі, эканамічнымі і геапалітычнымі фактарамі. Беларус і паляк былі не толькі блізкімі суседзямі – палякі спрадвеку пражывалі і на самой этнічнай беларускай тэрыторыі. Пад час уваходжання беларускіх і польскіх земляў у склад адной дзяржавы Рэчы Паспалітай польска-беларускія гаспадарчыя сувязі асабліва пашырыліся і ўзмацніліся. У XVII-XVIII стст. на Беларусі пасялілася нямала польскіх сялян і дробнай шляхты, заснаваліся фальваркі і буйныя памесці, уласнікамі якіх былі палякі, у выніку чаго палякі і беларусы сталіся фактычна яшчэ і супольнікамі. Узаемаадносіны паміж польскімі і беларускімі сельскімі насельнікамі не перарываліся і на пазнейшых этапах гістарычнага развіцця, нягледзячы на змены грамадска-політычнай сітуацыі вакол Польшчы і Беларусі. Акрамя таго, агульнасць кліматычных умоў, аднолькавыя характарыстыкі глебы на польскіх і беларускіх тэрыторыях спрыялі ўтварэнню суадносных сельскагаспадарчых рэалій і складванню ідэнтычных спосабаў вядзення гаспадаркі. Усе гэтыя акалічнасці, натуральна, знаходзілі сваё адлюстраванне ва ўзаемадзеянні беларускай і польскай моў, стымулявалі пастаянны ўзаемаабмен у адпаведнай намінацыйнай вобласці. Зыходзячы са

сказанага, аналіз групы сельскагаспадарчай лексікі можа быць паказальным у плане высвятлення характару польскага-беларускага лексічнага ўзаемадзеяння ў гістарычнай перспектыве.

У старабеларускай мове пры тым, што паланізмы былі ўласцівы ўжо для ўсіх жанрава-стылявых разнавіднасцей старабеларускай пісьменнасці і ў колькасных адносінах ахоплівалі на некалькі дзесяткаў актыўных лексем на кожную часціну мовы¹, у падгрупе сельскагаспадарчай лексікі польскія элементы прадстаўлены адносна слаба. Прычынай гэтага магла паслужыць жанрава-тэматычная абмежаванасць старабеларускай літаратуры, у выніку якой стрымлівалася шырокае пранікненне сельскагаспадарчых лексем у старабеларускую пісьменнасць. Так, тэматыка тагачасных свецка-мастацкіх твораў была далёкай ад сельскагаспадарчых рэалій, у крыніцах царкоўна-рэлігійнага зместу падобны моўны матэрыял таксама не мог быць шырока прадстаўленым, а ў помнікі дзелавага пісьменства найперш траплялі адзінкі толькі пэўнай тэматычнай прыналежнасці, хутчэй за ўсё тыя, якія абазначалі маёмасныя і землеўласніцкія адносіны: *земля, имение, дворище, грунтъ, маентокъ, маетность, отчина, братщина, дедина, дельница, аренда*² і г.д., лексемы ж іншых прадметна-тэматычных аб'яднанняў у складзе сельскагаспадарчай лексікі ўжываліся ў дзелавых тэкстах значна радзей. Пры такой выбарчай фіксацыі сельскагаспадарчых лексем у помніках старабеларускай літаратуры вельмі верагодна, што і польскія элементы ў дадзенай групе намінацый не маглі ў поўным аб'ёме адлюстраватца ў тагачаснай пісьмовай мове.

Семантыка паланізмаў, зафіксаваных у сельскагаспадарчай наменклатуры старабеларускай мовы³, дастаткова разнастайная, аднак у іх тэматычнай аднесенасці прасочваецца даволі пэўная заканамернасць. Большасць польскіх лексем належала да чатырох тэматычных падгруп: „назвы адзінак мераў” (*валока* – валока, адзінка зямельнай меры, *ланъ* – адзінка зямельнай меры, *лотъ* – лот, адзінка вагі, *маца* – мера збожжа, *моргъ* – мера зямлі, *сакъ* – мяшок, мера мёду, *фодръ* – мера вадкасці, *цаль* – цяля, мера даўжыні, *шанокъ* –

¹ А. М. Булыка, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск 1972, с. 6.

² Прыклады ўзяты з аўтарэферату канд. дыс. І. В. Шадурскага, *Сельскохозяйственная лексика в старобелорусском языке*, Мінск 1967.

³ Выбарка лексем зроблена па выданні: А. М. Булыка, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск 1972. Паводле гэтага выдання вызначана і семантыка зафіксаваных паланізмаў у старабеларускай мове.

мера сыпкіх рэчываў); „назвы сельскагаспадарчых прылад і іх частак” (*барта* – від сякеры, *биндасъ* – кірка, *ботогъ* – кадушка, *вендзидло* – цуглі, *водзы* – лейцы, *кгелетка* – даёнка, *паприца* – шворан у жорнах, *рэдэль* – рыдлёўка, *топориско* – тапарышча, *точыдло* – тачыла, *цеберъ* – цэбар); „назвы сельскагаспадарчых жывёл” (*буякъ* – бык, *бедевей* – рысісты конь, *быдло* – быдла, *кернозъ*, *кноразъ* – кныр, *когутъ* – певень, *кокошъ* – наседка, *фризъ*, *фрезъ* – цяжкі конь); „назвы відаў маёмасці” (*бегицъна* – маёмасць, якая засталася пасля бегляка, *маентокъ* – маёнтак, *посесия* – нерухомая маёмасць, маёнтак, валоданне, *фольваракъ* – фальварак, *фундуишъ* – фонд, памесце, маёмасць). У іншых тэматычных падгрупах паланізмы больш рэдкія: „назвы сельскагаспадарчых пабудов” (*спижарня* – кладоўка, *шопа* – паветка, *стодола* – стадола); „назвы начынняў” (*барила* – бочка, *фаса* – бочка, скрыня), а то і ўвогуле адзінкавыя: *аренда* – арэнда, арэндная плата, *арендаръ* – арандатар, *боевиско* – ток, *брокъ* – стог, сцірта, *кметъ* – селянін, *хлопъ* – селянін, нявольнік, *овоцъ* – плод, фрукт, *салетра* – салетра, *трода* – статак, *ягло* – проса⁴.

Вияўлены тэматычны склад паланізмаў можа сведчыць аб тым, што пранікненне польскіх моўных адзінак у беларускую мову адбывалася ў асноўным у ходзе кантактаў носьбітаў польскай і беларускай мовы пры гаспадарчых ўзаемаразліках і абмене сельскагаспадарчай прадукцыяй. Польска-беларускае ўзаемадзеянне ў іншых сферах сельскагаспадарчай дзейнасці, відаць, было не такім актыўным, што абумовіла большую незалежнасць адпаведных пластоў сельскагаспадарчай лексікі ад польскамоўнага ўплыву.

Не ўсе польскамоўныя сродкі ў групе сельскагаспадарчай лексікі былі *апраўданымі выразальна-камунікатыўнай функцыяй*⁵, бо ў старабеларускай мове існавалі адпаведныя ім ўласныя спрадвечныя адзінкі: напрыклад, *бронованье* – *боронованье*, *паствіско* – *выгонъ*. Такую збыткоўнасць трэба тлумачыць пазамоўнымі прычынамі, а менавіта ўзмацненнем паланізацыі беларускіх земляў пасля

⁴ Не ўсе з указаных лексем паходзяць непасрэдна з польскай мовы, для многіх іншамоўяў яна паслужыла толькі пасрэднай: напрыклад, *барта* < ст. пол. *barta* < ням. *Barte*, *гэбель* < пол. *hebel* < ням. *Hobel*, *стодола* < пол. *stodola* < ствн. < *Stadol*, *лейцы* < пол. *lejce* < ням. *Leitsel*, *брокъ* < пол. *bróg* < літ. *brāgas*, *кгелетка* < пол. *gieleta* < рум. *galeata* < лац. *galleta*. Аднак, прайшоўшы польскую апрацоўку, яны настолькі аддаліліся ад сваіх этымонаў і па фанетыка-марфалагічнаму абліччу наблізіліся да польскіх слоў, што ў беларускай мове яны могуць лічыцца элементамі польскага паходжання.

⁵ А. М. Булыка, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, с. 6.

Люблінскай уніі 1569 года, калі ўласнабеларускія лексемы на паланізацыйнай хвалі немагаварываліся, без уліку намінацыйных патрэб замяняліся польскімі. Гэтае меркаванне пацвярджаецца звесткамі аб храналогіі лексем. Так, напрыклад, самая ранняя фіксацыя лексем *бронованье* адносяцца да 1583, 1596 гг., а *боронованье* – да 1250, 1518 гг.; адпаведна *паствиско* – 1585 г., *выгонъ* – 1495⁶.

Як вядома, прыблізна з другой паловы XVI ст. і асабліва актыўна ў XVII ст. у выніку інтэнсіўнага распаўсюджвання польскай мовы і культуры на беларускай тэрыторыі паступова пачынаюць праяўляцца адзнакі дэградацыі старабеларускай мовы. Яна актыўна выцясняецца з усіх сфер афіцыйнага ўжытку польскай мовай, а пасля пастановы Варшаўскага сейма 1696 г., якой заканадаўча была аформлена забарона ўжываць беларускую мову пры напісанні дзелавых папер, развіццё старабеларускай пісьменнасці фактычна ўвогуле перапыняецца. З гэтага часу на працягу доўгіх дзесяцігоддзяў беларуская мова працягвала функцыянаваць амаль выключна ў вусна-дыялектнай форме. Пісьмовая беларускамоўная спадчына перыяду XVIII ст. складаецца з вельмі малой колькасці беларускіх тэкстаў, да таго ж спецыфічнага жанравага накірунку (камедыйныя тэксты і тэксты-інтэрмедыі, якія прыкладаліся да п'ес, напісаных на польскай або лацінскай мове). Натуральна, што сельскагаспадарчая лексіка ў іх не мела шансаў быць шырока адлюстраванай, таму гэты перыяд не ўключаўся ў храналагічнае поле нашага даследавання.

Адраджэнне беларускай мовы пачынаецца толькі ў XIX ст. Па выданнях тагачасных беларускамоўных аўтараў нельга сістэмна прасачыць польска-беларускае ўзаемадзеянне ў галіне сельскагаспадарчай лексікі, паколькі лексемы гэтай намінацыйнай групы адлюстроўваюцца ў іх толькі эпізодычна. Так, у творах Ф. Багушэвіча зафіксаваны такія польскія адзінкі, як *дзядзінец* 'двор' (пол. *dziedziniec*), *курчаткі* 'кураняtkі' (пол. *kurczak*), *паншчызна* 'паншчына' (пол. *pańszczyzna*), *агяры* 'жарабцы' (пол. *ogier*), *пасэсар* 'арандатар маёнтка' (пол. *posesja*), *ланы* 'ніва, гоні' (пол. *łan*); у творах В. Дуніна-Марцінкевіча – паланізмы *яглярная* [каша] 'прасяная' (пол. *jałgany*), *кульбака* 'сядло' (пол. *kulbaka*). Некаторыя з адзначаных паланізмаў былі ўжывальнымі ўжо ў старабеларускай мове, а некаторыя – з'яўляюцца новымі запазычаннямі. Гэта сведчыць аб

⁶ Гл. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып. 2, 5 і кнігу А. М. Булыкі, *Даўнія запазычаныя беларускай мовы*.

тым, што, нягледзячы на істотныя змены гісторыка-палітычнага характару, якія адбыліся ва ўзаемаадносінах беларускага і польскага народаў у XVIII – на пачатку XIX ст. у выніку ўваходжання Беларусі ў склад Расійскай імперыі пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай, жывыя моўныя польска-беларускія кантакты не перапыніліся і нават працягвалі развівацца.

На пачатку XX ст., калі на піку адраджэнскіх працэсаў адбываецца актыўнае станаўленне новай беларускай літаратурнай мовы, пашырэнне жанрава-тэматычнай дыферэнцыяцыі беларускай літаратуры выклікала прыкметную актывізацыю пласта сельскагаспадарчай лексікі. Лексемы гэтай групы аказваюцца запатрабаванымі на старонках мастацкіх твораў, у большасці з якіх сюжэт пабудаваны на матэрыяле вясковага жыцця, а таксама ў спецыяльных папулярных выданнях сельскагаспадарчай тэматыкі. Да таго ж ў галіне сельскай гаспадаркі ў XIX – на пачатку XX ст. на хвалі агульнаеўрапейскага навукова-тэхнічнага прагрэсу з’яўляюцца разнастайныя тэхнічныя і тэхналагічныя навінкі, якія, зразумела, патрабуюць намінацыі. Каб задаволіць такія актуальныя намінацыйныя патрэбы, на пачатковым этапе фарміравання мовы, акрамя выкарыстання ўласнага моўнага матэрыялу, натуральным і нават у пэўным сэнсе непазбежным з’яўляецца зварот да сродкаў іншых моў. Польская мова ў адзначаны перыяд была адной з прыярытэтных крыніц запазычання, што, адпаведна, стымулявала пранікненне польскіх адзінак ў тагачасную беларускую сельскагаспадарчую наменклатуру.

На пачатку XX ст. паланізмы адзначаюцца ў кожным выданні або публікацыі на сельскагаспадарчую тэму⁷. Частка польскіх сельскагаспадарчых лексем дасталася новай мове ў спадчыну ад старабеларускай: *арэндар, быдло, маёнтак, морг, стадола, фальварак, цаль, чоп*. Відавочна, што гэтыя лексічныя адзінкі бытавалі ў вусна-дыялектнай мове са старабеларускага перыяду, а потым узнавілі

⁷ Паланізмы ў сельскагаспадарчай лексіцы пачатку XX ст. адбіраліся з наступных выданняў сельскагаспадарчай тэматыкі: Henryk Biarozka, *Pčalina – żywiołka mataja, a karyści daję mnoha*, Piesiarburg 1911; А. Вілецкі, *Найвялікшы наклад у гаспадарцы*, Мінск [1915]; *Як ратаваць уздутую жывёлу?*, С польскаго К. Дулембы, Вільня 1909; *Як багацеюць чэскіе сяляне*, Па польску напісаў Маліновскі, Вільня [1912]; *Hutarki ab haspadarcy*, Napisał Sempolowski, Wilnia 1909; *Jak rabić dobrze ratowuje wulki*, Wilnia 1910, а таксама з артыкулаў рубрыкі *Рады для гаспадароў* газеты „Наша Ніва” (1906-1915) і першага беларускага месячніка сельскай гаспадаркі „Саха” (1912-1915).

сваё пісьмовае ўжыванне ў новай беларускай літаратурнай мове, якая фарміравалася на жывой народнай аснове. Асноўная ж маса паланізмаў, якія функцыянавалі ў старабеларускай мове, на пачатку XX ст. выйшла з ужытку: адны – разам са стратай адпаведных паняццяў (*бегшызна, посесія*), а большасць – замяніўшыся беларускімі лексэмамі з тым жа значэннем: *боевіско – ток, брокъ – стог, трода – статак, фаса – бочка, ягло – проса* і інш. Затое на пачатку XX стагоддзя у беларускай мове з’явілася вялікая колькасць новых польскіх лексем, якія адносяцца да групы сельскагаспадарчай лексікі: *cal* (пол. *cal* – miara długości = 1/2 stopy⁸), *caloўka* (пол. *calówka* – lokiec na cale podzielony), *магазын на збожжэ* (пол. *magazyn* – skład, miejsce dla przechowywania czego), *зяло ў значэнні ‘пустазелле’* (пол. *ziele* – roś jednoroczna z lodygą zielną), *расаду перасадзіць на лехі* (пол. *lecha* – zagon, grzęda), *razsadywać flansami* (пол. *flansa* – rozsada), *варыво* (пол. *warzywa* – ogrodowizna), *выбрэдны (на зямлю)* (пол. *wybredny* – wybrydzający, zbyt przebiegający), *fusy* (пол. *fusy* – męty, zgrazy, gąszcz osiadły na spodzie płynu), *шахаўніца* (пол. *szachownica* – mieszane dziedziny), *лярвы* (пол. *larwa* – poczwarka liszki owadu), *вальцаванне* (пол. *walcować* –), *трыскаўнік* (пол. *truskawka* – roślina z rodziny różowatych), *цытрыновыя зімовыя яблыкі, памэранчавая* (сорт яблык), *галендэры* (парода коней).

У адрозненне ад старабеларускай сельскагаспадарчай наменклатуры, у каторай польскія лексемы займалі ў асноўным толькі пэўныя тэматычныя нішы, на пачатку XX ст. вельмі нямногія польскія сельскагаспадарчыя адзінкі можна аб’яднаць у групы паводле агульнай тэматычнай аднесенасці: напрыклад, у падгрупе „штучныя ўгнаенні” адзначаюцца паланізмы *saletra (čylijskaja), kwas fosforny, kwas wuhalny*, у падгрупе „сельскагаспадарчыя машыны і прылады” – *żniwiarka* (жатка), *arfa* (разнавіднасць сіта для прасейвання збожжа), *спружыноўка, спружыновая барана*, „прыстасаванні для землеўпарадкавання” – *фашына, дрэн*. Большая ж частка паланізмаў, як відаць з прыведзеных вышэй прыкладаў, – адзіночныя, тэматычна не аб’яднаныя элементы.

Некаторыя з зафіксаваных паланізмаў ў гэты час ужываюцца ў большасці выданняў сельскагаспадарчай тэматыкі і фактычна становяцца агульнапрынятымі: *квас, фашына, дрэн, магазын, шахаўніца*,

⁸ Семантика польскіх лексем падаецца паводле выдання: *Słownik języka polskiego ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego*, Warszawa 1900-1919.

cal. Большасць жа польскіх адзінак маюць адзінкавыя фіксацыі і з'яўляюцца адзнакай асобных канкрэтных выданняў.

Паланізмы ў беларускіх тэкстах пачатку XX ст., як паказвае матэрыял, як правіла, не існуюць манапольна, а маюць беларускія дублеты: *квас – кіслата; зяло – пустазелле; wатушо – гародніна; вуза – вашына; сор – шпунт*.

Вельмі невялікая колькасць польскіх элементаў у складзе тагачаснай беларускай сельскагаспадарчай наменклатуры дэманстравала ў беларускім прымаючым асяроддзі словаўтваральныя здольнасці: *млека, млечнасьць, млечарня, млечарства; арфа, гарфаваць, перагарфаваць; фашына, фашычныя трубы; flansy, флянсаваць; kwas, земля кваснеець*. Астатнія ж паланізмы функцыянавалі адасоблена, па-за межамі словаўтваральнай парадигмы.

Адзначаны тэматычны разброс паланізмаў, невысокая частотнасць іх ужывання ў тэкстах сельскагаспадарчай тэматыкі пачатку XX ст., абмежаваныя словаўтваральныя здольнасці сведчаць аб слабой адаптаванасці паланізмаў разглядаемай тэматычнай падгрупы ў сістэме тагачаснай беларускай мовы.

Наступны часавы адрэзак у межах новага перыяду паказальны ў плане беларуска-польскага ўзаемадзеяння – 20-я-30-я гады XX ст. У гісторыі беларускай мовы ён характарызуецца выразнымі праявамі моўнага пурызму, якія з гістарычнай непазбежнасцю выяўляюцца пад час значных сацыяльных і грамадска-палітычных зрухаў на хвалі абуджэння нацыянальнай самасвядомасці і пачуцця нацыянальнай годнасці. Беларускі моўны пурызм, як і любы пурыстычны рух, вызначаўся абсалютна натуральным імкненнем пазбавіцца ад іншамоўных элементаў і, арыентуючыся пры моўным будаўніцтве на сродкі роднай мовы, падкрэсліць нацыянальную моўную самабытнасць. Такая пурыстычная тэндэнцыя цалкам зразумелая і абумоўленая *жаданнем раней прыгнечанай самадзяржаўем беларускай нацыі выявіць свой нацыянальны твар*⁹.

У гэты перыяд прызнанне беларускай мовы афіцыйнай мовай беларускай нацыі прывяло да значнага пашырэння і ўскладнення яе грамадскіх функцый. У выніку ўзнікла патрэба ў мэтанакіраванай навуковай рабоце над стварэннем і папаўненнем шматлікіх разрадаў спецыяльнай лексікі, у тым ліку і той, якая належала да вобласці

⁹ І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, Ч. II, Мінск 1968, с. 158.

сельскай гаспадаркі. Паказальны матэрыял адносна ўзаемадзеяння беларускай і польскай мовы ў галіне сельскагаспадарчай лексікі ў 20-30-я гады могуць даць тагачасныя слоўнікі. З усёй лексікаграфічнай спадчыны гэтага перыяду ў якасці факталагічных крыніц былі выкарыстаны *Беларуска-расійскі слоўнік* М. Байкова і С. Некрашэвіча (Менск 1926), які на той час вызначаўся найбольш поўным ахопам беларускага моўнага матэрыялу, і спецыяльны галіновы *Слоўнік сельска-гаспадарчае тэрміналогіі* з серыі *Беларуская навуковая тэрміналогія* (Выпуск дзевятнаццаты. Менск 1928). Як паказвае матэрыял гэтых лексікаграфічных выданняў, некаторыя польскія адзінкі, запазычаныя на пачатку XX ст., зніклі з беларускай сельскагаспадарчай наменклатуры 20-х гадоў, у большасці сваёй замяніўшыся беларускімі лексэмамі: *фашына*, *шахаўніца* – *цераспалосіца*, *зяло* – *пустазелле*, *wybredny* – *непераборлівы* (пра расліны). Асобныя лексемы ў гэты час фіксуюцца ў змененых значэннях ў параўнанні з пачаткам стагоддзя, напрыклад: лексема *магазын* (на пачатку XX ст. – ‘грамадскі склад збожжа’) у слоўніку Байкова і Некрашэвіча азначае ‘1) магазин [крама]; 2) ламповый резервуар’ або лексема *чоп* (на пачатку XX ст. – ‘шпунт, корак’) у *Слоўніку сельска-гаспадарчае тэрміналогіі* тлумачыцца як ‘бадзя’.

Многія ж польскія запазычанні папярэдняга перыяду аказаліся ўспадкаванымі беларускай мовай 20-х гадоў: *квас*, *быдла*, *дрэна*, *цаль*, *цалёўка*, *салетра*, *морг*, *флянс*, *арфа*, *ляха*, *фуз*, *жнівярка*, *трускаўкі*, *спружыноўка*, *галляндэрская парода*. Перавагу пры гэтым мелі паланізмы найбольш распаўсюджаныя ў мове пачатку XX ст., хаця гэтая заканамернасць не мела характару прамой залежнасці. Некаторыя фактычна агульнапрынятыя на пачатку XX ст. адзінкі не адзначаны ў слоўніках 20-х гадоў (напрыклад, *шахаўніца*), а малачастотныя лексемы атрымалі слоўнікавую фіксацыю (напрыклад, *жнівярка*), што з’яўляецца сведчаннем пэўнай суб’ектыўнасці пры адборы слоўнікавых матэрыялаў у разглядаемы перыяд.

Асобныя паланізмы на новым этапе моўнага развіцця ўтварылі словаўтваральныя парадыгмы: *дрэна* – *дрэнаваныне*, *ляха* – *ляшэньне*), большасць жа польскамоўных адзінак не праявіла такіх здольнасцяў. Паказальным з’яўляецца прыклад з лексэмай *квас* у значэнні ‘кіслата’, зафіксаванай у *Слоўніку сельска-гаспадарчае тэрміналогіі*, якая аказалася выпадковым элементом у словаўтваральным радзе. Лексемы *кіслыя* (глебы) – *кіслотнасць* (глебы), у складзе тэрміналагічных спалучэнняў, якія прапаноўвае гэты ж слоўнік, утвораны ад іншай асновы.

У разгледжання лексікаграфічных крыніцы ўвайшло некалькі польскіх лексем сельскагаспадарчай тэматыкі, якія былі запазычаны беларускай мовай у старабеларускі перыяд, потым на працяглы час выйшлі з пісьмовага ўжытку, а на новым этапе моўнага развіцця былі ўзноўлены з мэтай пашырэння беларускага моўнага патэнцыялу: *кнораз, пасэсар, пасэсія*.

У *Слоўніку сельска-гаспадарчае тэрміналогіі* адзначаецца невялікая колькасць новых польскіх паступленняў у беларускую сельскагаспадарчую наменклатуру, напрыклад, лексемы і словазлучэнні *выпасовы перыяд, машыновы пункт, мешанка* (аўса з вікай), *первястковая апрацоўка валакна, плыткае* (мелкае) *аранне, рольнік, рольніцтва, сьмятанка*, з'яўленне якіх ў мове хутчэй за ўсё было абумоўлена складаным працэсам пошуку больш дакладных моўных сродкаў для выражэння спецыяльнага тэрміналагічнага паняцця. Гэты вывад пацвярджаецца і тым фактам, што паланізмы ў шэрагу выпадкаў выступаюць не як манапольныя адзінкі, а ўваходзяць у рады лексічных варыянтаў: *лята – града, флянс – саджанец, спружыноўка – драпач, драпак, трускаўкі – суніцы агародныя, серадэля – птушаножка, птушанец, сьмятанка – вярышок*.

У цэлым жа польскі моўны струмень у сельскагаспадарчай лексіцы 20-х гадоў нельга назваць празмерным, у чым можна бачыць у гэтай вобласці намінацый праяўленне „здаравага” моўнага пурызму, згодна з прынцыпамі якога *кожная нацыянальная мова... пашыраючыся на новыя сферы грамадскага ўжытку, у першую чаргу павінна арыентавацца на свае ўласныя рэзервы*¹⁰.

На сучасным этапе моўнага развіцця вынікі польска-беларускага ўзаемадзеяння ў галіне сельскагаспадарчай лексікі можна прасачыць па існуючых слоўніках літаратурнай і дыялектнай мовы. У нашым даследаванні былі выкарыстаны *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* ў 5-і тамах (Мінск 1977-1984), *Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі* (Мінск 1994), *Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* ў 5-і тамах (Мінск 1979-1986), *Тураўскі слоўнік* у 5-і тамах (Мінск 1982-1987), а таксама выданне *Лексика Полесья* (Москва 1968), дзе ў артыкуле Л. П. Выгоннай *Полесская земледельческая терминология* ў выглядзе слоўнікавых артыкулаў падаюцца сельскагаспадарчыя лексемы, ужывальныя ў палескім рэгіёне Беларусі.

¹⁰ Тамсама, с. 157.

Аналіз гэтых лексікаграфічных прац паказвае, што ў сучасную мову ўвайшла пераважная большасць польскіх сельскагаспадарчых лексем, запазычаных беларускай мовай на пачатку XX ст. (акрамя хіба што слоў *шахаўніца і квас* у значэнні ‘кіслата’, шырока распаўсюджаных на той час у публікацыях сельскагаспадарчай тэматыкі). Так, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* фіксуе лексемы *цаля, цалёўка, арфа, вальцоўка, дрэна, ляха, морг, магазін, вуза, флянс, фактар* і інш.. Пры асобных лексемах у слоўніковым артыкуле падаецца інфармацыя аб іх паходжанні:

Морг, -а, м. Старая зямельная мера (0,71 гектара). [Польск. *morg*].

Некаторыя паланізмы ўключаны ў сучасны слоўнік з пэўнымі паметамі:

Магазін, -а, м. *Уст.* Будынак, у якім захоўвалася грамадскае збожжа.

Ляха, -і, *ДМ* лясе; *мн.* лехі, лех; *ж.* *Абл.* Невялікая градка.

Большасць жа польскіх лексічных адзінак на сённяшні дзень ужо фактычна не ўспрымаюцца як іншамовныя і пры іх адсутнічаюць паметы і адсылкі да мовы-крыніцы, напрыклад:

Арандатар, -а, м. Той, хто арандуе якую-н. нерухомую маёмасць.

Вуза, -ы, *ж.* Пчаліны клей; пропаліс.

Цаля, -і, *ж.* Мера даўжыні, роўная 2,54 см.

Гэта сведчыць аб тым, што дадзеныя сельскагаспадарчыя адзінкі польскага паходжання трывала ўвайшлі ў актыўны склад сучаснай беларускай мовы, сталіся яе жывой прадуктыўнай з’явай. Шэраг з іх да таго ж праяўляе ў сучаснай мове шырокія словаўтваральныя здольнасці, напрыклад, *вальцоўка, вальцоўшчык, вальцоўшчыца, вальцовы, вальцовачны, вальцаваць, вальцаванне, вальцы; арфа, арфа-вальшчык, арфавальшчыца, арфаваны, арфаваць*.

Многія з названых польскіх элементаў у галіне сельскагаспадарчай лексікі распаўсюджаны на шырокай дыялектнай беларускай тэрыторыі. Так, у *Слоўніку гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* зафіксаваны словы *арфа, артаваць, вуза, магазын* (з паметай *устарэлае*), *морг, фактар, флянс, фуз, чоп, шахаўніца*. Асобныя лексемы адзначаюцца ў *Тураўскім слоўніку: моргоўніца* ‘межавая броўка паміж загонамі’ (магчыма, ад *морг*), *фашыны*. У сельскагаспадарчай наменклатуры палескага рэгіёну сустраліся лексемы *морг, вальцоўка* (сорт мукі, мятая ў вальцах). Гэты матэрыял сучасных дыялектных слоўнікаў паказвае глы-

біню засваення адпаведных польскіх адзінак жывой беларускай мовай.

У адрозненне ад польскіх запазычанняў у сельскагаспадарчую наменклатуру перыяду пачатку ХХ ст., польскія запазычанні, якія ўвайшлі ў яе ў 20-я гады, аказаліся ў мове выпадковымі, часова ўведзенымі элементамі. Сучаснымі слоўнікамі яны не фіксуюцца.

Новыя польскія адзінкі з разраду сельскагаспадарчай лексікі ў рэестры прааналізаваных лексікаграфічных крыніц таксама не заўважаны.

Пры аналізе сучаснага слоўнікавага матэрыялу звяртае на сябе ўвагу такая асаблівасць: паланізмы сельскагаспадарчай тэматыкі, з'яўляючыся фактам літаратурнай мовы ўвогуле, у адпаведную тэрміналагічную сістэму ўключаюцца толькі выбарачна, ва ўсякім разе ў спецыяльным галіновым *Руска-беларускім слоўніку сельскагаспадарчай тэрміналогіі* польскія лексічныя струмень далёка не такія моцны, як у агульнамоўным слоўніку. Тут, напрыклад, адсутнічаюць лексемы *цаль* (пры наяўнасці *цалёўка*), *леха*, *арфа*, *морз*, *фуз*, *чоп*.

Як відаць, польская мова на працягу стагоддзяў служыла для беларускай мовы актыўным пастаўшчыком або правадніком сельскагаспадарчай лексікі, аднак вынікі міжмоўных кантактаў у сферы сельскай гаспадаркі гістарычна зменлівыя. На розных этапах моўнага развіцця маштабы і асаблівасці ўзаемадзеяння ў адзначанай намінацыйнай вобласці залежылі не толькі і нават не столькі ад моўных, колькі ад пазамоўных фактараў. Польскія адзінкі функцыянавалі ў складзе беларускай сельскагаспадарчай наменклатуры ўжо ў старабеларускі перыяд развіцця беларускай мовы, хаця і не так шырока, як можна было спадзявацца. У большасці сваёй гэтыя паланізмы аказаліся страчанымі за час беспісьмовага бытавання беларускай мовы ў ХVІІІ ст. Асноўная колькасць паланізмаў, якія ўжываюцца і ў сучаснай мове, пранікла ў беларускую сельскагаспадарчую наменклатуру на пачатку ХХ ст., што яшчэ раз пацвярджае асноватворнае значэнне гэтага перыяду ў гісторыі новай беларускай літаратурнай мовы.

У апошні час польская мова траціць прырытэтнасць як крыніца запазычання спецыяльнай лексікі. Ва ўсякім разе, не назіраецца папаўнення наменклатурнага фонду сельскагаспадарчай лексікі новымі польскімі лексемамі. А намінацыйныя патрэбы ў гэтай вобласці, якія непазбежна ўзнікаюць разам са з'яўленнем новых рэалій і паняццяў, задавальняюцца ўжо за кошт іншых сродкаў, у першую чаргу інтэрнацыяналізмаў (або рускіх лексем).

S U M M A R Y

In the article an attempt is made to investigate the dynamics of Polish-Belorussian language relationships at different stages of development of Belorussian as well as to draw conclusions about specific features, regularities and tendencies of Polish-Belorussian lexical relationships from the historical perspective. The whole process is based on lexical-semantic subgroup of agricultural lexis.